

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ULUSLARARASI DİNÎ MÛSİKÎ SEMPOZYUMU

**FROM PAST TO PRESENT INTERNATIONAL RELIGIOUS MUSIC
SYMPOSIUM**

03-04 KASIM 2017 • AMASYA

BİLDİRİLER KİTABI

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

AMASYA • 2017

İMAM HATİP LİSELERİ DİNİ MÜSİKİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Muhammet SEVİNÇ*

Özet

Türkiye’de örgün eğitim kurumlarından birisi olan imam-hatip liselerinin yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi olmasına rağmen, bir din görevlisinin meslek hayatında ihtiyaç duyacağı en önemli yeterliliklerden olan dini mûsikî formlarını güzel icra edebilme ve ses eğitiminin kazandırılmaya çalışıldığı dini mûsikî dersi, ilk defa seçmeli olarak 1985 yılında okutulmaya başlanmıştır. Bu amaçla 1985 yılında hazırlanan ilköğretim programı yirmi sekiz yıl yürürlükte kaldıktan sonra 2014 yılında yürürlükten kaldırılmış ve yapılandırmacı yaklaşım esas alınarak hazırlanan yeni öğretim programı yürürlüğe konulmuştur.

Çalışmamızda yenilenen dini musiki öğretim programı çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Çalışmada incelenen dini mûsikî öğretim programının eski ve yeni şekillerinin hazırlanmasında benimsenen eğitim yaklaşımları, imam-hatip liselerinin haftalık ders çizelgelerinde dini mûsikî dersine ayrılan süre, bu dersin amaçları, kazanımları, programların içerikleri, dersin işlenişinde ortaya çıkabilecek temel problemler değerlendirilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Dini Mûsikî, Türk Din Mûsikîsi, Cami Mûsikîsi, İmam Hatip Lisesi, Öğretim Programı.

An Evaluation on The Religious Music Education Programme in “Imam Hatip” High Schools

Abstract

Despite imam-hatip Schools being one of the formal education institutions having almost a hundred years of history, religious music education which includes the most important qualifications - to be able to perform well the religious music forms and an educated - that a religious officer would need in his Professional life, was started as an elective course in 1985 in the imam-hatip schools, covered almost all subjects related to religious music content. In this context, religious music education curriculum which was developed in 1985 was abolished in 2014, and a new curriculum based on the constructivist approach was put into effect. In our study, the renewed religious music course was examined in several aspects. Then the old and new curricula of the course were tried to be compared in various aspects. After analyzing the educational approaches adopted in the preparation of the old and new forms of the religious music education programs, the period of religious music lessons, the purpose and learning outcomes of this course and basic problems that may arise in the course of the lessons are assessed and lastly, the solution proposal has been expressed.

Keywords: Music, Religious Music, Turkish Religious Music, Music of the Mosque.

Giriş

Dinin toplum hayatındaki önemine paralel olarak dini mûsikînin de toplum hayatında önemli bir yeri olduğu düşünülebilir. Nitekim günde beş vakit minarelerden duyulan ezan nağmeleri, camilerde ibadet esnasında icra edilen Kur’ân kıraati, müezzinlik uygulamaları, doğum, ölüm, düğün ve sünnet gibi merasimlerde okunan mevlid, ilâhî, salâ vb. icralar birer dini mûsikî formudur.¹ Din görevlilerinin, bu dini mûsikî formlarını icra etme noktasındaki kabiliyetleri çoğu zaman toplum nezdinde ilmi yeterliliklerinin önüne geçebilmektedir. Bu bakımdan din hizmetleri vermekle vazifeli din görevlilerinin

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, msevinc@ankara.edu.tr.

¹ Dini mûsikî formları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Fatih Koca, *İslam Medeniyetinde Salâ ve Salavat Geleneği*, DİB Yay., Ankara, 2017; Mehmet Tıraşçı, *İlahiyat Fakülteleri İçin Dini Mûsikî Ders Notları*, Dört Mevsim Kitap Yay., İstanbul, 2015.

toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmeleri açısından, imam-hatip liselerinde verilen temel dini mûsikî eğitimi de önem arz etmektedir.

Çalışmamız, imam-hatip liselerinde 1985 yılından itibaren uygulanan ve 2014 yılında yenilenen dini mûsikî dersi öğretim programlarının ve programlarla ilgili diğer belgelerin incelenmesi, karşılaştırılması ve değerlendirilmesi ile sınırlı olacaktır. Çalışmada incelenen dini mûsikî öğretim programı dokümanları betimsel içerik analizi ile incelenerek, programların eski ve yeni şekillerinin hazırlanmasında temel alınan eğitim yaklaşımları, imam-hatip liseleri haftalık ders çizelgelerinde dini mûsikî dersine ayrılan süre, dersin amaçları, kazanımları, programların içeriği ve uygulamada ortaya çıkabilecek temel problemler değerlendirilip çözüm önerileri sunulacaktır. Programdan beklenen değişikliklerin gerçekleşip gerçekleşmediği, öğrenci ve öğretmenlerin ve konuyla ilgili farklı kesimlerin program hakkındaki algı, tutum ve görüşleri çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır.

İmam-Hatip Liselerinde İlk Defa Uygulanan 1985 tarihli Dini Mûsikî Öğretim Programı

Cumhuriyet döneminde yeniden yapılandırılan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilkokullar, ortaokullar, liseler ve güzel sanatlar liselerinde okutulan müzik dersi müfredatı, Batı müziği eğitimi üzerine kurulmuş olduğundan, bu okullarda kuruluşundan bugüne dini mûsikî eğitiminin verilmesinden bahsetmek mümkün değildir. Yine 2011 yılında açılan Yıldırım Bayezid Üniversitesi Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuvarı istisna tutulursa, lisans ve lisansüstü derecesinde müzik eğitimi veren konservatuvarlar, güzel sanatlar fakültelerinin müzik bölümleri ile eğitim fakültelerinin müzik öğretmenliği bölümlerinde de dini mûsikî eğitime yer verilmemiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca dini mûsikî eğitimi verilen örgün eğitim kurumları, ilahiyat fakülteleri ve imam-hatip liseleri olmuştur.

İmam-hatip liselerinin açıldığı ilk günden bugüne okutulan derslere baktığımızda, bu okulların hem genel kültür dersleri hem de meslek dersleri adı altında bazı dini derslerin eğitimi verdiği görülmektedir. Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre;

*"İmam-hatip liseleri imamlık, hatiplik ve Kur'ân kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılan orta öğretim sistemi içinde hem mesleğe, hem yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır."*²

Bu tanımın gereği olarak imam-hatip liselerinde genel kültür derslerinin yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm, Arapça, Temel Dini Bilgiler, Fıkıh, Hadis, Siyer, Akait, Kelam, Dinler Tarihi, Tefsir, Hitabet, İslam Tarihi gibi meslek dersleri zorunlu dersler olarak okutulmasına rağmen, belki de bir din görevlisinin mesleğini icra ederken ihtiyaç duyacağı becerileri kazanmasını sağlayacak en önemli derslerden olan dini mûsikî dersi, yüz yıllık imam-hatip lisesi tarihi boyunca ilk defa seçmeli olarak 1985 yılında, Talim Terbiye Kurulu'nun 30.09.1985 tarihli ve 196 sayılı kararı³ ile kabul edilmiş, 4.11.1985 tarihli ve 2198 sayılı Tebliğler Dergisi'nde⁴ *"İmam-Hatip Liseleri Mesleğe Yönelik Seçmeli Dersler Dini Mûsikî Dersi Programı"* adı altında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu program 2014 yılında yenilenene kadar yirmi sekiz sene yürürlükte kalmıştır.

Dini mûsikî dersi de diğer derslerde olduğu gibi, dersin genel ve özel amaçlarına yönelik önceden hazırlanmış belirli bir öğretim programı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Öğretim programının günümüzdeki tanımlarından birisi şöyledir: *"Öğretim programı, okul ya da okul dışında bireye kazandırılması planlanan bir dersin çeşitli sınıflarda öğretimiyle ilgili tüm etkinlikleri kapsayan yaşantılar düzeneğidir."*⁵

1985 tarihli dini mûsikî öğretim programı, yukarıda verilen tanıma uygun olarak günümüzde hazırlanan yapılandırmacı öğretim programları gibi detaylı bir program olmaktan çok, yayımlandığı

² "Milli Eğitim Temel Kanunu", *Resmi Gazete*, sayı: 14574, 24 Haziran 1973.

³ Talim Terbiye Kurulu, <http://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-kurul-kararlari/icerik/152>, Erişim Tarihi: (02.05.2015).

⁴ "İmam-Hatip Liseleri Mesleğe Yönelik Seçmeli Dersler Dini Mûsikî Dersi Programı", *MEB Tebliğler Dergisi*, c. 48, sayı: 2198, Kasım 1985, s. 452-453; <http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/49-1985>.

⁵ Özcan Demirel, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, PegemA Yay., Ankara, 2006, s. 38.

dönemin özelliklerini yansıtan bir şekilde, dersin genel amaçları, dersi işlerken öğretmenin dikkat etmesi gereken en temel hususlar, her sınıfa ait amaçlar, ünite başlıkları ve ünite alt başlıklarından ibarettir.

Programa göre dini mûsikî öğretiminin genel amaçları şöyle ifade edilmiştir: "*İmam-hatip liselerinde öğrenciye, Türk Milli Eğitiminin genel amaç ve ilkelerine uygun olarak, Dini mûsikînin insan hayatındaki önemi, zengin kültür mirasımız içinde mevcut cami, tasavvuf vb. mûsikî çeşitlerinin korunması ve yaşatılmasının şuurunda olarak; ezan, kamet, Kur'ân-ı Kerîm tilaveti vb. gibi cami hizmetlerinde özellik arz eden konularda öğrencileri bilgili kılmak, onların bu hususlardaki kabiliyetlerini geliştirmek.*"⁶ Dersin genel amaçlarına baktığımızda da özellikle din görevlisi yetiştirmekle görevli bu okulların amacına uygun olarak, öğrencilerin daha çok cami mûsikîsi konularında yetiştirilmelerinin hedeflendiği görülmektedir. Ayrıca her sınıfa ait ünitelerden önce, o sınıfa ait amaçlara da yer verilmiştir.

Yayımlanan programda ayrıca "Açıklamalar" başlığı altında, "*Dini mûsikî derslerinde müziğin insan ruhundaki yeri, Türk mûsikîsinin ve dini mûsikînin özellikleri ve çeşitleri, notalar, makamlar, müzik aletleri, usûller ile Türk din mûsikîsinin geçirdiği dönemler ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.*"⁷ şeklinde bir açıklama yapılmış ve konulara ait eğitim-öğretim faaliyetleri düzenlenirken dikkat edilmesi gereken hususlar programda yedi madde hâlinde belirtilmiştir.⁸ Bu maddelerde özetle derse girecek öğretmenin, dersle ilgili nazari bir takım bilgilerin yanı sıra uygulamaya daha çok ağırlık vermesi istenerek, dersi işlerken amaçlara ulaşmada öğretmene rehberlik edilmek istenmektedir.

Programda öğrencilere yönelik hedef-davranışlara, ya da kazanımlara da yer verilmemiş, sadece her sınıf için programın amaçları belirtilmiştir.

Öğretim programının ünite dağılımları incelendiğinde ise, IX. sınıfların programında 3 ünite ve 25 ünite alt başlığı yer alırken, X. sınıfların programında 5 ünite ve 25 alt başlık bulunmaktadır. XI. sınıflarda 4 ünite ve 20 alt başlık, XII. sınıflarda ise 6 ünite ve 34 alt başlık yer aldığı görülmektedir.

Dini mûsikî programı dört yıla yayılarak imam-hatip lisesi öğrencilerine dini mûsikî konusunda gerekli bilgileri ve uygulamaları kavratacak bir şekilde ve kapsamlı olarak hazırlanmıştır. Programda nazari bilgilerin yanı sıra öğrencilerin meslek hayatlarında karşılık bulacakları uygulamaların ön plana çıkması önem arz etmektedir. Programın her sınıfın son ünitelerinde yer alan solfej çalışmaları ve örnek eser seslendirmeleri de, teorik bilgilerin pratiğe dökülmesine imkân vermesi açısından olumlu görünmektedir.

1985 tarihli dini mûsikî öğretim programının en önemli eksikliklerinden birisi, bir öğretim programının olmazsa olmazlarından olan "ölçme ve değerlendirme" bölümünün bulunmaması ve öğretmenin bu konuda nasıl bir yol takip etmesi gerektiğine dair herhangi bir açıklamaya da yer verilmemesidir.

İlahiyat fakülteleri ve İslami ilimler fakültelerinin bir çoğunda genellikle bir dönem alınabilen dini mûsikî dersinin, imam-hatip liselerinde dört yıl boyunca toplam sekiz dönem alınabilecek şekilde hazırlanması oldukça önemlidir. Ancak dersin seçmeli olması ve kimi okullarda da seçimin öğrenciden ziyade okul idareleri tarafından gerçekleştirilmesinin, programın uygulanmasına yönelik önemli bir engel teşkil ettiği kanaatindeyiz.⁹ Programın uygulanmasındaki en büyük sorunlardan birisi de programa göre hazırlanmış ders kitaplarının yayımlanmaması olmuştur. Nitekim bu program 1985 yılında yürürlüğe girmesine rağmen, MEB tarafından dini mûsikî dersinin onaylı ilk ders kitabı, 1996 yılında "Dini Mûsikî I-II-III" olarak hazırlanmış, sadece IX. sınıflar için "Dini Mûsikî I" kitabı

⁶ MEB Tebliğler Dergisi, Milli Eğitim Basımevi, c. 48, sayı: 2198, Kasım 1985, s. 452.

⁷ MEB Tebliğler Dergisi, s. 452.

⁸ MEB Tebliğler Dergisi, s. 452.

⁹ Yazar, 1996-2000 yılları arasında imam-hatip lisesinde öğrenci olduğu yıllarda dini mûsikî dersini bir dönem dahi alma imkânı bulamamıştır. Yine 2004-2014 yılları arasında meslek dersleri öğretmeni olarak çeşitli imam-hatip liselerinde görev yaptığı dönemde de dini mûsikî derslerine girmesine rağmen okul idareleri tarafından belirlenen bazı sınıflar tarafından, yalnızca bir yıl dini mûsikî dersinin seçilebildiğine şahit olmuştur. Bunun yanı sıra ezanı güzel okuma, Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuma yarışmaları, zümre toplantıları gibi çeşitli vesilelerle bir araya geldiği farklı il ve ilçelerde görev yapan İHL meslek dersleri öğretmenleri ile yaptığı görüşmelerde de bu hususta benzer değerlendirmelerin yapıldığını tespit etmiştir.

yayımlanabilmiştir.¹⁰ Diğer sınıflar için MEB onaylı herhangi bir kitap yayımlanmamıştır. Bu da, dersin işleniş ve belirlenen amaçlara ulaşmada öğretmenleri zor durumda bırakmış ve uygulama birliği sağlanmasına engel olmuştur.

İmam-hatip liselerinde 1985 yılında yürürlüğe giren dini müsikî dersi programı öğrencilerin IX. sınıftan XII. sınıfa kadar her yıl okuyacakları varsayılarak aşamalı olarak hazırlanmış ve 28 yıl süreyle 2014 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Geçen bu süre zarfında imam-hatip liselerinin haftalık ders çizelgeleri ve seçmeli ders çizelgeleri defalarca değişmesine rağmen, değişen koşullara uygun olarak dini müsikî dersinin uygulanması ve seçimi ile ilgili MEB tarafından herhangi bir düzenleme yayımlanmamıştır. Örneğin 2005 yılına ait haftalık ders çizelgesine ve seçmeli ders listesi ile ilgili açıklamalara baktığımızda IX. ve X. sınıflarda alınabilecek seçmeli dersler arasında dini müsikî dersi yer almamaktadır.¹¹ Bu dersin XI. ve XII. sınıflarda seçilebileceği belirtilmiş olmasına rağmen, IX. ve X. sınıfta dini müsikî dersi almamış ve XI. ya da XII. sınıfta ilk kez bu dersi seçecek öğrencilere hangi sınıf programının nasıl uygulanacağı ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Yine 2009 yılından itibaren değişen haftalık ders çizelgelerinde yer alan seçmeli derslerle ilgili açıklamada, imam-hatip liselerinde IX. sınıflarda 2 saat, X-XI-XII. sınıflarda ise 1 saat (beden eğitimi, resim, müzik) zorunlu seçmeli ders grubundan "*Müzik dersi seçildiği takdirde dini müsikî programı okutulur.*"¹² denmesine rağmen her sınıf için haftada 2 saat okutulacak şekilde hazırlanan dini müsikî programının bu öğrencilere 1 saat olarak nasıl uygulanacağına dair de her hangi bir açıklama yapılmamıştır.

Bu program, 2014 yılında MEB tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.

2014 Yılında Yenilenen Dini Müsiki Dersi Öğretim Programı

Türk milli eğitim sisteminde özellikle 2003 yılından itibaren, değişen anlayışın bir sonucu olarak, kademeli şekilde ilköğretimden başlanarak ortaöğretim ders programları yapılandırmacı anlayışa göre yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Bu çerçevede birçok derse ait öğretim programı yenilenerek uygulamaya konulmuştur. Yapılandırmacılık yaklaşımına göre hazırlanan yeni öğretim programları öğrenmeyi öğrenmeye önem veren bir anlayışla, öğrencilerin tarihsel bilgilerini artırmanın yanı sıra, onları düşünmeye, araştırmaya, soru sorma ve sorgulama ile birbirleri ve öğretmenleriyle etkileşimde bulunmaya teşvik ederek, kavram, değer ve beceri öğrenimini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Birer önerme biçiminde yazılan kazanımlar, programda yer alan her bir üniteye ait konuları anlamlı ve tutarlı bölümler hâlinde sunmak üzere tasarlanmıştır.¹³

İlk defa 1985 yılında hazırlanarak uygulamaya konulan ve yaklaşık 28 yıl yürürlükte kalan dini müsikî öğretim programı, değişen eğitim felsefesinin bir tezahürü olarak 2014 yılında yenilenmiştir. Yeni program MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış ve Talim Terbiye Kurulunun 07.05.2014 tarihli ve 37 sayılı kararı¹⁴ ile kabul edilip, 2682 sayılı Temmuz 2014 Tebliğler Dergisinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁵

2014 tarihli dini müsikî programına baktığımızda, ilk olarak bir giriş bölümü yer almakta ve bu bölümde dini müsikî hakkında temel bilgilere ve imam-hatip lisesi öğrencilerine bu dersin okutulmasının önemine dair bilgilere yer verilmektedir. Giriş bölümünün ardından eski programda olduğu gibi, dersin genel amaçları ile programın uygulanmasına ilişkin ilke ve açıklamalara yer verilmiştir. Daha sonra ölçme ve değerlendirme ile ilgili hususlara ilişkin açıklamalar bulunmaktadır. Bu bölümden sonra programda yer alan her bir ünitenin kazanım sayıları ve kaç saat sürede işleneceğini gösteren bilgiler bulunmaktadır. Ardından programa ait üniteler ve alt konuların yer aldığı bir tablonun ardından, her bir üniteye ait alt konular ve kazanımlar ile uygulamaya yönelik açıklamaların yer aldığı tablolar bulunmaktadır.

¹⁰ Bkz. A. Ayhan Altınkuşlar-Nuri Özcan-Ruhi Kalender, *İmam-Hatip Liseleri İçin Dini Müsiki I*, Kalem Yay., Ankara, 1996.

¹¹ *MEB Tebliğler Dergisi*, Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü, c. 68, sayı: 2575, Ağustos 2005, s. 565.

¹² *MEB Tebliğler Dergisi*, c. 72, sayı: 2624, Eylül 2009, s. 560.

¹³ Erkan Dinç, "Eski ve Yeni Ortaöğretim Tarih Programının Amaç ve İçerik Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. 11, sayı: 4, Güz 2011, s. 2139.

¹⁴ Bkz. Talim Terbiye Kurulu 07.05.2014 tarih ve 37 sayılı Dini Müsiki Öğretim Programı kararı. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumze-kurul-kararlari/icerik/152> Erişim Tarihi: (04.05.2015, 22.48).

¹⁵ *MEB Tebliğler Dergisi*, Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü, c. 77, sayı: 2682, Ankara, 2014, s. 1167.

Yayımlanan öğretim programına göre, bu dersin genel amaçları dokuz madde hâlinde şöyle ifade edilmektedir:

1. Mûsikî bilgisinin, Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okumaya dair önemini ve gerekliliğini kavrar,
2. Mûsikînin tanımını, önemini ve gerekliliğini ayet ve hadislerle İslam dini içerisindeki yerini kavrar,
3. Günümüzde kullanılan ve unutulmuş dini mûsikî formları hakkında bilgi edinir,
4. Mûsikînin tarihi süreci hakkında bilgi edinir,
5. İslam ülkelerindeki ilk mûsikîşinaslar, bestekârlar, güftekârlar ve eserleri hakkında bilgi sahibi olur,
6. Makamları tanır ve Kur'ân üzerinde uygulamasını yapmayı öğrenir,
7. Dini mûsikî makamlarına göre ilâhîler ve kamet okunuşları hakkında bilgi kazanır,
8. Temel mûsikî enstrümanlarını tanır ve kullanım noktasında istekli olur,
9. Ritim sazlar hakkında bilgi sahibi olur.¹⁶

Dersin genel amaçlarını incelediğimizde, öğrencilerin başta dini mûsikînin önemi ve gerekliliği, mûsikînin İslam dinine göre hükmü, makamların Kur'ân-ı Kerîm'e tatbiki, cami mûsikîsine ait formların uygulanması, mûsikî tarihi, mûsikî enstrümanları gibi dini mûsikî konusunda mesleğe yönelik öğrencilerin donanımlı bir şekilde yetiştirilmelerinin hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Programın uygulanmasına ilişkin ilke ve açıklamalar:

1. Dini mûsikî dersinin ünitelerinin her birine bir "makam" ve "saz" konu edilmiştir. Üniteler işlenirken bahsedilen sazlar tanıtılmalı ve makamın icrası gerçekleştirilmelidir.
2. Dini mûsikî alanı; mûsikî kültürü, mûsikî algısı ve bilgilenme, dinleme, söyleme-çalma uygulama alanlarından oluşan bir alandır. Bu çerçevede öğretmen, her alana ilişkin öğrenciye yönelik etkinlikler yaptırmalı, her alana kazanımlar doğrultusunda eşit önem ve zaman vermelidir.
3. Öğretmen; öğrenme-öğretme sürecinde çevre özelliklerini, öğrenci grubunun ilgilerini, ihtiyaçlarını, beklentilerini, hazır bulunuşluk düzeylerini ve ön bilgilerini dikkate almalıdır.
4. Öğrencilerin ilgi ve kabiliyetlerine göre farklılık arz eden sınıflarda öğretmen, program uygulamalarında seviyeye göre çeşitlendirmeler yaparak tüm öğrencilerin kendi yetenek ve kapasitesine göre bir gelişim göstermesine olanak tanımalıdır.
5. Ders içi ve dersler arası ilişkilendirmeler mutlaka yapılmalı, özellikle Kur'ân-ı Kerîm dersi ve öğretmeni ile koordineli bir şekilde ders içi ve ders dışı etkinlikler düzenlenmelidir.
6. Öğretmen, derse ilişkin konuları sevdirmeli; öğrencilerin besteci ve yorumcuların biyografilerini incelemelerini, konser etkinliklerine, okul içi ve okullar arası yapılan yarışmalara katılmalarını ve görev almalarını teşvik etmelidir.
7. Uygulama örneği olan kazanımlarda mümkünse sınıfa uygulama için yetkin kişi davetleri yapılabilir.¹⁷

Bu ilke ve açıklamalarla, istenilen kazanımların elde edilebilmesi için öğretmenlerin dersi işlerken dikkat etmeleri gereken önemli noktaların belirtilmesinin yanında, bu konuda öğretmenlere rehberlik edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Ölçme ve Değerlendirme

Ölçme ve değerlendirme, eğitim-öğretim sürecinin en önemli bölümlerinden birisidir. Öğretim programının genel amaçları, işlenen konulara ait kazanımların elde edilip edilmediği ölçme ve değerlendirme yaparak tespit edilir. Bu açıdan yeni programda ölçme değerlendirme başlığı altında dini mûsikî dersinin ölçme ve değerlendirme aşamasında nelere dikkat edileceği ve uygulanacak ölçme-değerlendirme etkinlikleri beş madde hâlinde belirtilmiştir.¹⁸ Ölçme ve değerlendirme ile ilgili hususlar incelendiğinde öğrenci merkezli ve yapılandırmacı yaklaşımla hazırlanan bir öğretim programının özelliklerini taşıdığı gözlemlenmektedir.

¹⁶ *Dini Mûsikî Öğretim Programı*, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 3.

¹⁷ *Dini Mûsikî Öğretim Programı*, s. 3.

¹⁸ *Dini Mûsikî Öğretim Programı*, s. 4.

524 | Geçmişten Günümüze Uluslararası Dini Mûsiki Sempozyumu

Yeni öğretim programında toplam beş ünite yer almaktadır. Bu ünitelerin işleme süreleri ile kazanım sayıları ise aşağıdaki gibidir.

Tablo-3 Dini Mûsikî Öğretim Programı Üniteleri-Kazanım Sayıları-Süreleri

Üniteler	Kazanım Sayıları	Ders Saati
Mûsikî ve Dini Mûsikî	7	8
Mûsikîmizin Tarihi Seyri	7	6
Türk Mûsikîsi Nazariyatı	10	9
Cami Mûsikîsi	7	8
Tekke Mûsikîsi	7	5
Toplam	38	36

Yeni dini mûsikî programında yer alan üniteler ve ünite konu başlıkları ise şöyledir:

Tablo-4 2014 tarihli Dini Mûsikî Programı Ünite ve Alt Başlıkları¹⁹

1.ÜNİTE	2.ÜNİTE	3.ÜNİTE	4.ÜNİTE	5.ÜNİTE
MÛSİKÎ VE DİNÎ MÛSİKÎ	MÛSİKİMİZİN TARİHİ SEYRİ	TÜRK MÛSİKİSİ NAZARİYATI	CAMİ MÛSİKİSİ	TEKKE MÛSİKİSİ
1. Mûsikînin Tanımı 2. Mûsikînin Önemi 3. Mûsikînin Etki Alanları 4. İslam Dinindeki Mûsikînin Yeri 5. Bir Mûsikîşinas Tanıyalım: Ali Ufkî Bey 6. Rast Makamı 7. Sazların Tanıtımı: Ney	1. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Mûsikî 2. İslam Ülkelerinde İlk Mûsikîşinaslardan Bazıları 3. Bir Mûsikîşinas Tanıyalım: Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi 4. Segâh-Hüzzam Makamı 5. Sazların Tanıtımı: Ritim Sazlar	1. Temel Nota Bilgileri 1.1. Nota çeşitleri 1.2. Sus İşaretleri 2. Bona ve Solfej 3. Makam ve Dizin Kavramları 4. Usûl (ika') Kavramı 5. Geleneksel Türk Müziğinde Meşk Geleneği 6. Bir Mûsikîşinas Tanıyalım: Hammamîzâde İsmail Dede 7. Uşşak-Hüseyinî Makamı 8. Sazların Tanıtımı: Ud-Kanun	1. Cami Mûsikîsi Formları 2. Bir Mûsikîşinas Tanıyalım: Cinuçen Tanrı korur 3. Hicaz Makamı 4. Sazların Tanıtımı: Kemençe	1. Tekke Mûsikîsi 2. Aylara Göre Mûsikî 3. Bir Mûsikîşinas Tanıyalım: Kâni Karaca 4. Saba-Acemaşiran Makamları 5. Sazların Tanıtımı: Tambur

"Mûsikî ve Dini Mûsikî" adlı I. üniteyi incelediğimizde, öncelikle 1985 tarihli IX. sınıf programının ilk ünitesi ile aynı ismi taşıdığı görülmektedir. "Mûsikînin Tanımı", "Mûsikînin Önemi" ile "Dini Mûsikînin İslam Dinindeki Yeri" alt başlıklarının da ortak olduğunu anlıyoruz. Ayrıca mûsikînin etki alanlarına da yer verilmiştir. 7 adet konu başlığı ve 3 adet alt konu başlığı yer alan "Mûsikî ve Dini Mûsikî" ünitesine, programda yer alan 7 adet kazanım için 8 ders saati ayrılmıştır.

"Mûsikîmizin Tarihi Seyri" adlı II. üniteye baktığımızda ise 1985 tarihli programda XII. sınıflarda "Türk Mûsikîsi Tarihi" adıyla İslamiyet öncesinden günümüze mûsikî tarihi ile ilgili yer verilen konulardan bir kısmının yine bu üniteye yer aldığı görülmektedir. Üniteye dini mûsikînin tarihi VII-XV. asırlar arasını kapsamakta, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde mûsikînin durumundan

¹⁹ Dini Mûsikî Öğretim Programı, s. 6.

bahsedildikten sonra, İslam ülkelerindeki ilk mûsikî nazariyatçılarından (Kindî, Farâbi, İbnSinâ, Safiyyüdin el-Urmevî ve Abdülkâdir Merâğî) bahsedilmekte, ancak sonraki dönemlere yer verilmemektedir. 5 adet konu başlığı ve 10 adet alt konu başlığı bulunan "Mûsikîmizin Tarihi Seyri" adlı üniteye, programda bulunan 7 kazanım için 6 ders saati ayrılmıştır.

"Türk Mûsikîsi Nazariyatı" adlı III. üniteyi incelediğimizde ise 1985 tarihli programda IX. sınıf II. ünite ile aynı adı taşımakta, ancak içerik olarak daha az konuyu kapsamaktadır. Bu üniteye temel nota bilgilerine, bona ve solfej çalışmalarına, *makam* ve *dizin* kavramlarına ve *ika* kavramına yer verilmiştir. Ayrıca geleneksel Türk mûsikîsi eğitiminde meşk geleneğinin tanıtılması da nazariyat konuları arasında göze çarpmaktadır. 8 konu başlığı ve 7 alt konu başlığı bulunan üniteye, programda bulunan 10 kazanım için 9 saat ayrılmıştır.

"Cami Mûsikîsi" adlı IV. üniteye baktığımızda, eski programda hem IX. sınıfta hem de XI. sınıf programında yer alan cami mûsikîsi ile ilgili konulara bu üniteye yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu üniteye toplam 11 adet cami mûsikîsi formu tanıtılmaktadır. 8 konu başlığı ve 14 alt konu başlığı bulunan üniteye, programda yer alan 7 kazanım için 8 ders saati ayrılmıştır.

"Tekke Mûsikîsi" adlı V. üniteyi incelediğimizde ise 1985 tarihli programda X. sınıfın II. ünitesinde yer alan "Tekke Mûsikîsi" ile ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. Toplam 11 adet tekke mûsikîsi formu tanıtılmaktadır. Üniteye Mevlevî ve Bektaşî tekkeleri dışında diğer tekkelerde mûsikînin kullanımı ve kameri aylara göre mûsikînin kullanımına da yer verilmiştir. Toplam 5 konu başlığı ve 17 alt konu başlığı bulunan üniteye ise programda yer alan 7 kazanım için 5 saat ayrılmıştır.

2014 Tarihli Dini Mûsikî Öğretim Programı ile İlgili Tespit ve Değerlendirmeler

- Eski program her sınıf için 2 saat ve aşamalı olarak hazırlanmışken, yeni program sınıf belirtilmeden ve sadece bir defa okutulmak üzere haftada 1 saat uygulanacak şekilde hazırlanmıştır. Böylece yeni programda dini mûsikî ders saatinin 8 saatten 1 saate düşürülmüş olması olumsuz eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Ancak öğrencilerin dini mûsikî dersini haftalık ders çizelgelerine göre genellikle bir kez seçebildiği düşünülürse, eski programın aşamalı olarak her bir sınıf için ayrı ayrı hazırlanması ve ara sınıflarda dersi ilk kez seçen öğrencilerle ilgili ortaya çıkan sorunların, yeni programın dersin bir sefer alınacak şekilde hazırlanması ile çözüme kavuşturulduğu düşünülebilir. Her ne kadar yeni programda ünite sayıları ve ünitelerin kapsamaları daraltılsa da, haftada 1saat verilecek dersin bu programın işlenmesi için yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 2014-2015 eğitim-öğretim yılında uygulanacak haftalık ders çizelgesi ve seçmeli ders uygulama listesinde, dini mûsikî dersinin XI. ya da XII. sınıfta bir defaya mahsus olmak üzere 1 saat ya da 2 saat okutulacak şekilde seçilebileceği belirtilmiştir.²⁰ Bu açıklama ile ders saati, programda haftada 1 saat gözükmese de 2 saat uygulanabilme olanağı sağlanmıştır.

- Yeni programın üniteleri ve ünite alt başlıkları, imam-hatip lisesi öğrencilerinin ilgi ve ihtiyaçları göz önüne alınarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Ders saatinin haftada 1 saate düşürülmesi ve sadece bir kez seçilebilecek olması ister istemez daha önce çok yoğun olarak hazırlanan programa nazaran ünite sayıları ve alt ünite başlıklarında da önemli bir daralmaya gidilmesini gerektirmiştir. Bu yüzden eski programda toplam 18 ünite ve 104 ünite alt başlığı yer alırken, yeni programda toplam 5 ünite ve 74 ünite alt başlığına yer verilmiştir. Böylece eski programda olduğunun aksine öğrencinin öncelikle ihtiyaç duymayacağı (din dışı mûsikî formları, saz mûsikî formları gibi) ya da öğrenmekte güçlük çekeceği (büyük usûller, göçürülmüş makamlar gibi) ağır nazariyat konularına yer verilmemesinin olumlu bir gelişme olduğu kanaatindeyiz.

- Yeni programda eski program gibi seçmeli ders olarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla dini mûsikî dersinin seçimi ile ilgili olarak daha önce ifade edilen problemlerin devam edeceği düşünülebilir. Bunun çözümü için dersin zorunlu meslek dersleri arasına alınması ve en az haftada 2 saat okutulması gerekmektedir.

- Yeni dini mûsikî öğretim programında dikkat çeken en önemli hususlardan birisi, her üniteye hiç şüphesiz öğrencilerin meslek hayatlarında en çok ihtiyaç duyacakları makamları Kur'ân-ı Kerim'e

²⁰ http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_09/11111750_11.siniflar.pdf, Erişim Tarihi: (04.05.2015).

tatbik etme, vakitlere göre belirli makamda ezan okuma, müezzinlik uygulamaları ve makamlara göre ilâhî okuma gibi cami mûsikî formlarını öğrenmelerine yönelik uygulamalara yer verilmesidir. Ancak bu uygulamaların ders süresi içerisinde gerçekleştirilmesi oldukça zor görünmektedir.

- Eski programda XII. sınıf üniteleri arasında yer alan Türk mûsikisinde kullanılan enstrümanların tanıtılması bir ünite hâlinde hazırlanmışken, yeni programda her üniteye bir yada iki enstrüman tanıtımı yerleştirilerek konunun daha elverişli bir şekilde işleme imkânı sağlanmıştır.

- Eski programda XII. sınıf programında yer alan Türk mûsikisinin meşhur bestekârlarının tanıtıldığı üniteye on iki tane meşhur mûsikîşinas bir üniteye işlenirken, yeni programda, mûsikîşinasların tanıtımı, her üniteye bir mûsikîşinasın hayatı konularak tüm programa yayılmış, toplamda beş mûsikîşinasın tanıtımına yer verilerek konu öğrenci için daha verimli hâle getirilmiştir.

- Yeni program, eski programın aksine yapılandırmacı yaklaşımla hazırlanmış, böylece her üniteye ait kazanımlar ve bu kazanımların elde edilebilmesi için gerekli açıklamalara yer verilmiştir. Programda belirtilen kazanımlar lise öğrencisi düzeyine göre ve yapılandırmacı eğitim felsefesine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca her ünitenin kaç ders saatinde işleneceği de programda belirtilmiştir. Böylece eski programın en önemli eksikliklerinden birisi giderilmiştir.

- Yine eski programdaki önemli eksikliklerden birisi, programda ölçme ve değerlendirme bölümünün bulunmamasıdır. Ancak yeni dini mûsikî öğretim programında ölçme ve değerlendirme ile ilgili bir bölüm hazırlanarak bu eksiklik giderilmiştir. Bu bölümünde dersi seçen öğrencilerin kazanımlarına dair ölçme ve değerlendirme yapılırken dikkat edilecek hususlar ve değerlendirme ölçütleri belirlenmiştir.

- Yeni dini mûsikî öğretim programının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi noktasında en önemli avantajlarından birisi de, programa göre hazırlanmış ders kitabıdır. Nitekim 1985 yılında yayımlanan eski programa göre hazırlanmış ilk ders kitabı ancak 1996 yılında yalnızca IX. sınıflar için yayımlanabilmişken, yeni programa ait dini mûsikî ders kitabı 2014 yılında hazırlanmış, MEB tarafından hem öğretmenlere hem de öğrencilere ücretsiz olarak verilmektedir.²¹ Ayrıca ders kitabı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü resmi internet sitesinden de e-kitap olarak ücretsiz temin edilebilmektedir.

- Dini mûsikî öğretim programında yer alan cami mûsikîsi formlarına yönelik örnek okuyuşların bulunduğu ve ders kitabıyla da uyumlu olarak hazırlanan "*Makamlarla Türk Din Mûsikîsi Eğitim Seti*"nin²² de ücretsiz olarak MEB tarafından öğrenci ve öğretmenlerin kullanımına sunulması durumunda, bu eğitim setinin derse ait kazanımların elde edilmesi noktasında büyük kolaylık sağlayacağı kanaatindeyiz.

- 2009-2014 yılları arasında yayımlanan haftalık ders çizelgeleri ve seçmeli ders uygulama çizelgelerinde, ortaöğretim kurumlarında tüm sınıflarda uygulanan ve zorunlu seçmeli ders grubu²³ olarak belirtilen (mûzik, beden eğitimi, resim) derslerinden imam-hatip liselerinde mûzik dersi seçildiği takdirde dini mûsikî öğretim programı uygulanacağı ifade edilirken,²⁴ 2014-2015 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanan çizelgede; zorunlu seçmeli ders grubundan mûzik dersi seçildiği takdirde mûzik dersi öğretim programı ya da istenirse dini mûsikî öğretim programı uygulanabileceği belirtilerek seçeneği hâle getirilmiştir.²⁵ Böylece normalde IX. ve X. sınıfların seçmeli ders çizelgelerinde yer almayan dini mûsikî dersi, zorunlu seçmeli ders grubundan mûzik dersi seçilerek bu sınıflara da uygulanabilme olanağı sağlanmıştır.

Sonuç

Türkiye’de dini mûsikî eğitimi verilen resmi eğitim kurumlarından olan imam-hatip liselerinde dini mûsikî dersleri ilk defa seçmeli ders olarak 1985 yılında okutulmaya başlamıştır. 1985 yılında

²¹ Bkz. Ubeydullah Sezikli, *Anadolu İmam Hatip Liseleri Dini Mûsikî*, MEB Devlet Kitapları, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2014.

²² Sezikli, *Makamlarla Türk Din Mûsikîsi Eğitim Seti*, Origami Yapım, İstanbul, 2012.

²³ Zorunlu seçmeli ders grubu; ortaöğretim kurumlarının tüm sınıflarında haftalık ders çizelgesinde zorunlu ders grubunda yer alan (beden eğitimi, mûzik, resim) derslerden birini seçerek okumalarını ifade etmektedir.

²⁴ Bkz. Örnek; *MEB Tebliğler Dergisi*, Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü, c. 72, sayı: 2624, Eylül 2009, s. 560.

²⁵ Bkz. http://dogm.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2015_02/11121309_11111738_9_ve_10.pdf, Erişim Tarihi: (04.05.2015).

uygulamaya konan dini mûsikî öğretim programı IX.sınıftan XII. sınıfa kadar haftada 2 saat olmak üzere birbirinin devamı şeklinde okutulmak üzere dört yıllık olarak hazırlanmıştır. Hazırlanan program üniteleri ve alt konu başlıkları birbirinin devamı şeklinde, oldukça yoğun ve dini mûsikî ile ilgili hemen hemen bütün konuları kapsamına rağmen, dersin seçmeli olması ve dersin seçimi ile ilgili sorunlar, ders saatinin yetersizliği, dersi verecek nitelikte öğretmen eksikliği, araç, gereç, ders kitabı vb. eksikliği gibi sebeplerden programın uygulanmasında ve amaçların gerçekleştirilmesinde çeşitli sıkıntılar ortaya çıkmıştır.

2000'li yıllardan itibaren MEB tarafından Türkiye'de eğitim ve öğretim programları ile ilgili olarak yapılandırıcı yaklaşıma göre ilkokullardan başlayarak tüm derslerin öğretim programları tedrici bir şekilde yenilenmeye başlamıştır. Bu çerçevede 2014 yılında, imam-hatip liselerinde 1985 yılından beri uygulanan dini mûsikî öğretim programı yürürlükten kaldırılmış ve yapılandırıcı yaklaşım esas alınarak yeni bir öğretim programı hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.

Daha önce haftada 2 saat olmak üzere her yıl seçilebilen dini mûsikî dersi ile ilgili olarak, 2014 yılında hazırlanan yeni programdaki en önemli değişikliklerden birisi dersin yine seçmeli olmakla birlikte haftada 1 saat ve yalnızca bir kez seçilebilecek şekilde herhangi bir sınıf belirtmeksizin hazırlanmasıdır. Ancak yenilenen seçmeli ders çizelgelerinde dini mûsikî dersinin sadece XI. ya da XII. sınıflarda bir kez seçilebileceği belirtilmiştir. Ders saatinin haftada 1 saate düşürülmesi ve sadece bir kez seçilebilecek olması ister istemez daha önce çok yoğun olarak hazırlanan programa nazaran ünite sayıları ve alt ünite başlıklarında da önemli bir daralmaya gidilmesine sebep olmuştur. Yeni programda cami mûsikîsi uygulamalarına ağırlık verilmiş ve her üniteye bir yada iki makamla Kur'ân kıraati, ezan, müezzinlik ve ilâhî icrasına yer verilmiştir.

Yeni programda ölçme ve değerlendirme ile ilgili de öğretmenlere kılavuzluk edecek bir bölümün yer alması önemlidir. Ayrıca her ünite ile ilgili kazanımlar belirtilerek, bu kazanımların elde edilebilmesi için gerekli açıklamalara ve saat olarak ne kadar zaman ayrılacağı da ifade edilmiştir.

Yeni programın en önemli artlarından birisi programla ilgili ders kitabının hazırlanıp ücretsiz olarak öğrencilere verilmesidir. Ayrıca hazırlanan ders kitabı, programda yer alan mûsikî uygulamalarıyla ilgili örnek kayıtları da içeren cd ile birlikte verilirse, bu, öğrenci ve ders öğretmenleri açısından olumlu bir gelişme olacaktır.

İmam-hatip lisesi öğrencilerinin mezun olduktan sonra meslek hayatlarında ihtiyaç duyacakları en önemli konulardan birisi dini mûsikî alanındaki yeterlilikleri olmasına rağmen, dersin zorunlu dersler arasına alınmaması ve seçmeli ders grubunda yer alması önemli bir eksikliklerdir. İmam-hatip liselerinde dini mûsikî derslerine giren, başta meslek dersleri öğretmenlerinin ilahiyat fakültelerinde gerekli dini mûsikî dersi alamamalarından kaynaklanan nitelikli öğretmen eksikliği de önemli bir sorun olarak çözüm beklemektedir.

2014 yılında yenilerek yürürlüğe giren dini mûsikî öğretim programının üzerinden henüz birkaç yıl geçmiştir. Programın tüm imam-hatip liselerinde tam manasıyla uygulanması belirli bir süreyi gerektirmektedir. İlerleyen süreçte bu dersle ilgili başta öğretmen yeterliliklerinin tespit edilmesi, programa dair öğrencilerin, öğretmenlerin, okul idarelerinin algı ve tutumları, programdan beklenen amaçların ve kazanımların elde edilip edilemediği, uygulamada ortaya çıkan sorunların tespit edilmesi, yeni programla birlikte yapılan değişikliklerin olumlu ve olumsuz yönlerinin ortaya çıkarılması için başta saha araştırması olmak üzere çeşitli bilimsel çalışmaların yapılması gerektiğini değerlendirmekteyiz.

Kaynakça

- Altınkuşlar, A. Ayhan-Özcan, Nuri-Kalender, Ruhi, *İmam-Hatip Liseleri için Dini Mûsikî I*, Kalem Yay., Ankara, 1996.
- Demir, Arif, "İmam Hatip Liseleri'nde Dini Mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayısı, 2013, s. 57-70.

528 | Geçmişten Günümüze Uluslararası Dini Mûsiki Sempozyumu

Dinç, Erkan, "Eski ve Yeni Ortaöğretim Tarih Programının Amaç ve İçerik Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. 11, sayı: 4, Güz 2011, s. 2135-2148.

Dini Mûsikî Öğretim Programı, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

İmam-Hatip Liseleri Müfredat Programı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

İmam-Hatip Liseleri Öğretim Programları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1985.

"İmam-Hatip Liseleri Mesleğe Yönelik Seçmeli Dersler Dini Mûsikî Dersi Programı", *MEB Tebliğler Dergisi*, c. 48, sayı: 2198, Kasım 1985, s. 452-453.

Koca, Fatih, *İslam Medeniyetinde Salâ ve Salavat Geleneği*, DİB Yay., Ankara, 2017.

MEB Tebliğler Dergisi, Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü, c. 68, sayı: 2575, Ağustos 2005.

MEB Tebliğler Dergisi, Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü, c. 72, sayı: 2624, Ankara, 2009.

MEB Tebliğler Dergisi, Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü, c. 77, sayı: 2682, Ankara, 2014.

"Milli Eğitim Temel Kanunu", *Resmi Gazete*, sayı: 14574, 24 Haziran 1973.

Özcan Demirel, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, PegemA Yay., Ankara, 2006.

Sezikli, Ubeydullah, *Anadolu İmam-Hatip Liseleri Dini Mûsikî*, MEB Devlet Kitapları, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2014.

Sezikli, Ubeydullah, *Makamlarla Türk Din Mûsikîsi Eğitim Seti*, Origami Yapım, İstanbul, 2012.

"Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun", *Resmi Gazete*, sayı: 243, 13 Aralık 1925.

"Tevhid-i Tedrisat Kanunu", *Resmi Gazete*, sayı: 63, 6 Mart 1340 (1924).

Tıraşçı, Mehmet, *İlahiyat Fakülteleri İçin Dini Mûsikî Ders Notları*, Dört Mevsim Kitap Yay., İstanbul, 2015.

İnternet Kaynakları:

http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_09/11111750_11.siniflar.pdf.

http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_02/11121309_11111738_9_ve_10.pdf.

<http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/49-1985>.

<http://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-kurul-kararlari/icerik/152>.

http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_09/10093949_9_cizelgeveesaslar.pdf.